

Маја М. Анђелковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

ПЛАЧ И ЖАЛОСТ У АПОКРИФУ ХОД БОГОРОДИЦЕ ПО МУКАМА²

У раду се анализира појава плача (суза) и жалости (туге) на примеру дуже и краће верзије српског преписа апокрифа *Ход Богородице по мукама*. Као и у канонским текстовима и богословској литератури, и у овом апокрифу се показује да плач и туга јесу појаве које имају различите квалификације у зависности од њиховог узрока. Плач грешника који испаштају своје грехе показује да њихов плач није ни у каквој вези са генезом покајања, но да директно проиходи из очајања због неизмерних мука. Отуда њихова ожалошћеност јесте „туга страст”, а њихове молитве и славословља нису узнета зарад човековог унутрашњег преображаја и исцељења, те својом формом не одражавају суштину. С друге стране, плач Богородице, анђела и светих потиче од ожалошћености над падом Другог, па је њихова ожалошћеност израз истинске љубави, а њихове сузе јесу сузе посредништва, сузе заступника људи пред Богом.

Кључне речи: *Ход Богородице по мукама*, апокриф, плач, жалост, грех, мучење, молитва

1. УВОД

Стара српска књижевност баштини дела преводне и изворне књижевности, која без обзира на своју канонску или ванканонску, односно апокрифну позицију, одражавају поетичке особености одређених књижевних жанрова. Но, жанровски систем још увек није довољно проучен, нарочито са аспекта међужанровских односа, што додатно отежава њихово потпуно сагледавање и анализу корелација. Као посебан проблем намеће се „тенденција брисања граница између прозног и поетског облика говора” (Bogdanović 1991: 69) и постојање тзв. прелазних жанрова у које Богдановић убрја похвалу, плач, молитву и запис (уп. Bogdanović 1991: 83). Међутим, без обзира на претходно, можемо недвосмислено рећи да је жанр плача посебан књижевни жанр, који се чешће јавља

¹ zmajce7@yahoo.com

² Рад је део истраживања на пројекту 178018, *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

интерполиран у друге жанрове (нарочито житија)³, но што функционише као самостално дело (уп. Trifunović 1990: 248–251).⁴

Жанр плача има своје упориште у библијском и апокрифном плачу пророка Јеремије о плењењу Јерусалима⁵, а његове реторичке специфичности у вези су и са епидеиктичким беседништвом, односно са надгробним словима рановизантијске реторике. Још већи утицај на обликовање плача у књижевности средњег века имала је исихастичка традиција и светоотачка литература⁶, у којој плач бива нужно повезан са покајањем и молитвом, добијајући тако несумњиву не толико књижевну колико теолошку вредност.

Дефинисање плача у средњовековној књижевности као „надгробног ридања” (уп. Tomić 1999: 426–427), доводи га у везу са фолклорном традицијом⁷, па ће, разматрајући однос народне поезије и средњовековних списа о кнезу Лазару и Косовском боју, Нада Милошевић Ђорђевић утврдити „да је у писаној књижевности опис обредне свечаности преузет из усмене духовне и материјалне културе” (Milošević-Đorđević 2011: 180). Такође, анализирајући плачеве кнегиње Милице, констатује да се они уклапају у „свеопшту схему усмене тужбалице” иако показују „типолошку сличност са библијским плачевима” (Milošević-Đorđević 2011: 180).

Међутим, плач као надгробно ридање можемо дефинисати само као поджанр, док за њему надређени жанр плача можемо утврдити да се одваја од фолклорне традиције тужбалица⁸, и то доминантним библијским мотивима и значајним интертекстуалним везама са библијским и апокрифним текстом, а пре свега услед евидентног утицаја теологије и везе плача са молитвом, љубављу и покајањем. „Средњовековни плач је близак тужбалици и подсећа на елегију, али није ни тужбалица ни елегија, јер се разликује од њих по дубоком осећању покајања. Чак и када њиме доминира туга, то се осећање превазилази надом и вером у царство небеско” (Војовић 2011: 11).

Овакво одређење плача применљиво је на целокупан корпус српске књижевности, почевши од дела Светог Саве, који је „*Студеничким шийиком* и њему припадајућем *Житију Св. Симеона*, [...] успоставио

3 Описима плача, те о поетици плача у српској средњовековној књижевности, темељније види у: Milojević 2017: 9–49, Mladenović 2014.

4 У разматрању плача као посебног књижевног жанра, Трифуновић (1990: 249) констатује: „Уз 'плач' се синонимски јављају још називи 'риданије', 'вапаљ', 'кричаније'.”

5 *Плач Јеремијин* је саставни део *Шароџ завешта*, а у српскословенској рукописној традицији појављују се и две верзије старозаветног апокрифа познатог под називом *Слово пророка Јеремије о плењењу Јерусалима*. Обе верзије сачуване су у неколико преписа, чија је различитост утврђена текстолошким поређењима (уп. Jovanović 2005: 247–279; 492).

6 Бојовић утврђује да су на српску средњовековну књижевност нарочит утицај имали исихасти (и њихове претече), мистичари и свети оци антиохијске школе (уп. Војовић 2003: 76).

7 Уп. Čajkanović 1994: 27.

8 Истог је становишта Богдановић (уп. Bogdanović 1991: 83).

основе српске канонско-правне и хеортолошко-химнографске литературе” (Анђелковић 2018а: 13).⁹ Дакле, као што на почецима изворне српске књижевности стоји Савино *Житије Светог Симеона*, тако се и жанр плача у српској књижевности први пут појављује управо у овом *Житију*, као колективни плач – када народ жали у тренутку абдикације Стефана Немање, и као индивидуални (интимни) плач – када Сава плаче након Симеоновог самртног благосиљања.¹⁰

Осим као поетски исказ који има одлике жанра плача, у средњовековној књижевности се још чешће плач јавља на нивоу емоционалне експресије. Али, у тим случајевима делимична или потпуна сажетост исказа (у односу на поетски развијен плач), никако не упрошћава његов симболички значај.

*

Као што смо нагласили, паралелно са стварањем изворне српске књижевности, настајала су дела преводне књижевности, а која су, сходно богатој традицији превођења и преписивања, бивала сачувана понекад и у више варијаната. По старини, броју појединачних дела и њиховим варијантама, истичу се апокрифи, чија је управо „распрострањеност и постојање различитих група и варијаната истог текста на специфичан начин обогатило књижевни корпус и допринело стварању различитих интертекстуалних и интеркултурних веза” (Anđelković 2018b: 29–30). И у апокрифима не изостају описи плача, тим пре што овакви описи доприносе израженој психологизацији ликова, као једној од веома битних одлика апокрифне књижевности. Како због напред наведених одлика тако и због специфичности појаве плача у *Ходу Богородице по мукама*, за предмет истраживања одабрали смо две постојеће верзије (дужу и краћу) српског преписа овог апокрифа.

2. ПЛАЧ И ЖАЛОСТ У АПОКРИФУ ХОД БОГОРОДИЦЕ ПО МУКАМА

Апокриф *Ход Богородице по мукама* у српскословенској рукописној традицији постоји у две верзије – дужој и краћој, а сачувани српски преписи показују непрекидан континуитет њиховог настанка од 14. до 18. века.¹¹ Међутим, у целокупном корпусу, настанак овог апокрифа се везује за 6. век, те се његовим вишевековним трајањем потврђује, с једне стране, константна тежња човека у сазнавању оностраног, а, с друге стране, потреба сликовитих, чак и крајње натуралистичких, пред-

9 О *Житију Светог Симеона* као Првом слову *Студеничког пѣшника*, в. Anđelković 2018a; Rakićević 2016; Rakićević 2017.

10 О интертекстуалним везама Савиног *Житија Светог Симеона* и библијских, светоотачких и богослужбених текстова, в. Anđelković 2019.

11 О свим до сада утврђеним српским преписима, в. Jovanović 2005: 542. Опширније о српском препису из 16. века, в. Jovanović 2010. О теми путовања на онај свет на примеру овог апокрифа, в. Anđelković 2013.

става мучења грешника, којима се разграничава грех и праведност, те се верујући усмерава путем добра и подвижништва.¹²

И дужа и краћа српска верзија овог апокрифа заснована је на жељи Богородице да види „небеска и земаљска места” (Јовановић 2005: 377) на којима се муче грешници како би се помолила за грешне, а на том путу је прати архистратиг/арханђео Михаило са мноштвом анђела. Постојање каталога грехова и натуралистичке сцене мучења заправо су оживотворени проговор о односу телесно-духовно као начину идентификације човека, али не у смислу међусобне одвојености тела и душе, но њихове укупне одвојености од Бога. Овакво поимање човека подударно се са Јанарасовом мишљу заснованом на старозаветном и новозаветном учењу: „[...] човек се схвата као јединствена целина, али свакако у границама његовог односа према Богу” (Јанарас 2005: 22).¹³ Потврду за ово имамо у каталогу седам основних, неопростивих грехова¹⁴ (у краћој верзији апокрифа), који подразумевају оскврњење укупности душе и тела:

„први грех – који се од Христа одбише, други грех – који се од суседа затворише, трећи грех – који тело и душу своју оскрнавише и не верују у Господа Бога свог, четврти грех – који не слушају заповести црквене, пети грех – који са мајком, или са сестром, или са снахом, или са ћерком, или са маћехом или са кумом [учине блуд], шести грех – који од иметка свог милостињу не дају сиротима који просе у име Божије, седми грех – који у цркву не долазе у свету недељу и у петак и у велике Господње празнике, а када дођу у цркву на вечерњу, или на јутрење или на литургију, не стоје са страхом. О, тешко таквом човеку! Боље би било да се није ни родио” (Јовановић 2005: 397, 398).

Овај каталог основних грехова у обе верзије апокрифа бива допуњен разноврсним другим греховима и њима саобразним мучењима. Веома је, међутим, карактеристична појава Богородичиног плача, плача анђела и плача грешника, који има двоструку улогу: њиме се уоквирује појединачна слика греха и мучења, али се и наглашава значај суза у сагледавању човековог пада. Важно је истаћи да се плач у развијенијем поетском исказу јавља у примерима његовог преплитања са молитвом

12 Уз апокриф „Откровење апостола Павла”, овај је апокриф био предлог за Дантеов *Пакао*. У српској књижевности на основу њега су настале народне песме о Огњеној Марији у паклу. Уп. Milošević-Dorđević 1971: 204; Jagić 1953: 277.

13 О јединству душе и тела, владика Порфирије каже: „Хармонија човекове личност је реализована обликовањем тела у омот пригодан и адекватан души и њеној формативној моћи – уму, који је и господар тела. [...] не само да динамичност душе прелази на тело, него и пориви, покрети тела прелазе на душу (Св. Василије Велики)” (Регіћ 2002: 155).

14 Попис неопростивих грехова претпостављамо да није случајно начињен набрајањем баш *седам* грехова. Паралелизам може бити успостављен са седам демона који се помињу у *Јеванђељима* (Мт 12, 45; Мк 16, 9; Лк 8, 2; Лк 11, 26), као и са осам генеричких страсти (стомакоугађање, блуд, среброљубље, туга, гнев, унијније, таштина, гордост) јер се често спајају таштина и гордост, па се добија седам генеричких страсти. Уп. Larše 2017: 130, 131. На основу учења светих отаца (Максима Исповедника, Исака Сирина, Јована Дамаскина и др), Ларше уочава: „Све страсти настају из филиаутије” (Larše 2017: 131).

и славословљем, док се у већинском броју јавља на нивоу емоционалне експресије.¹⁵

Примери¹⁶ у којима се предочава *жалост̄* и *плач* су следећи:

а) *дужа верзија*:

- 1) „И *сажали* се Пресвета и подиже очи своје ка небу и рече:
'У име Оца и Сина и Светога Духа нека се уклони ова тама да бих видела те муке!
И повуче се та тама и покри седам небеса. И лежаше много народа, и мушкараца и жена, у *плачу* великом. И видевши, Пресвета *просузи* и рече:
'Шта учинисте, небози?'" (Jovanović 2005: 378, 379)
- 2) „И отуд истицаше река огњена. И стајаше у њој много народа, мушкараца и жена: неки до прса, неки до грла, а други до врха. И видевши Пресвета, *уздахну* и упита архистратига:
'Ко су ови који у огњу стоје до појаса и до грла?'" (Jovanović 2005: 379)
- 3) „И змије беху по њима. И пламен огњени јеђаше их на постељама као трску. И видевши Пресвета, *уздахну* и запитала архистратига:
'Ко су ови? Шта су им греси?'" (Jovanović 2005: 381)
- 4) „И виде Пречиста жене како висе обешене за нокте. И пламен огњени излажаше из њихових уста и сажижаше их. И неке их звери рас-трзаху. И *завапише* Пресветој:
'Смилуј нам се, јер се нико овако не мучи, а муче нас више од свих!
И видевши, Пресвета *просузи* и упитала архистратига:
'Шта су им греси?'" (Jovanović 2005: 382)
- 5) „Изиђоше и видеше реку огњену. И беше ватрени призор. И крв течаше и захваташе све грешне. И беше у њеним таласима много народа, мушкараца и жена. И видевши [Богородица], *просузи* и рече архистратигу:
'Ко су ови? Шта су им греси?'" (Jovanović 2005: 382)
- 6) „И повикаше анђели у један глас:
'Радуј се, благословена Богородице Дево! Радуј се, зрако незалазне светлости! Радуј се, и ти, архистратиже Михаило! Моли се за све грешне и за сав свет, јер ми, видевши грешне, много их *жалимо*.'
И видевши Пресвета *шужне* и *невеселе* анђеле како *ридају* због грешних, *зайлака* и она. И повикаше грешници у један глас говорећи:
'Добро је што сте дошли ради нас грешника који смо у мукама!'" (Jovanović 2005: 383, 384)

15 И савремена психологија велику пажњу усмерава ка проучавању емоционалне експресије, те врстама емоционалног израза. Уп. Rot 2017: 239–242.

16 У наведеним примерима, курзив М. А.

б) *краћа верзија*:

- 1) „И дође Богородица над мучене. И виде много народа, мушкараца и жена. И *плач велики* излажаше од њих.” (Јовановић 2005: 398)
- 2) „Одмах се подиже тама и покри седам небеса. И лежаше много народа, мушкараца и жена у *плачу великом*. И виде их пресвета Богородица и *просузи* над њима.” (Јовановић 2005: 399)
- 3) „И кипућа смола беше на њима и пламен огњени. И змије гмизаху по њима. И виде Пречиста и *просузи* над њима.” (Јовановић 2005: 399)
- 4) „И *просузи* Пресвета:
’Како се због мене мучи род хришћански!’” (Јовановић 2005: 399)
- 5) „’Они су добијали клетве од родитеља својих. Зато се тако муче.’
И *просузи* Пречиста и рече:
’Боље би било човеку том да се није ни родио!’” (Јовановић 2005: 400)
- 6) „И рече арханђео Богородици:
’Зашто *плачеш*, о Дево? Још ниси видела великих мука.’” (Јовановић 2005: 403)

*

Наведени примери јасно показују да емоционална експресија не бива једино изражена плачем, односно сузама, но да се јављају и њене алтернативе у виду *уздаха*, *вајаја*, *ридања*. Предочене емоционалне експресије показатељ су жалости као тзв. примарне емоције. Међутим, жалост овде показује разноврсно порекло – док Богородица и анђели имају осећање жалости због грешника, проистекле из осећања љубави према другоме, код грешника жалост проистиче из осета физичког бола, осећања страха и кривице. Али, и то осећање кривице, представљено је само у домену њихове самоидентификације, одн. распознавања да су грешници јер се налазе у непрекидним мукама. Они не показују било какво осећање стида и скрушености, нити се на њима читује било каква врста покајања. Ова диференцијација је јасно уочљива у дужој верзији апокрифа, где спрам светих који ридају и плачу због грешних, грешници изражавају само неку врсту олакшања због појаве светих који би могли да их из тих мука избаве:

„И видевши Пресвета *шужне* и *невеселе* анђеле како *ридају* због грешних, *зайлака* и она. И повикаше грешници у један глас говорећи:
’Добро је *што* *сте* *дошли* *ради* *нас* *грешника* *који* *смо* *у* *мукама*!’” (Јовановић 2005: 384)

Ескцерпирани примери показују да се кроз *вајај* може изрећи и:

а) *молитва Господу*:

- 1) „И умукоше све силе. Тада света Богородица *заваяи*:
’*Помилиј*, *Владико*, *хришћане* *који* *закон* *твој* *испунише* *и* *зайоведи* *твоје* *сачуваше*!’” (Јовановић 2005: 405)

- 2) „И тако узнесе Богородицу пред невидљивог Оца. И подиже руке своје ка престолу Владичином и *завайи* говорећи:
'*Смилуј се, Господе Боже, творче неба и земље и свега видљивог и невидљивог! Смилуј се, Владико, на сав светии свој, јер видех много њих како се муче и не могу што поднећи, већ бих се и ја мучила са њима!*'” (Jovanović 2005: 404)
- 3) „И умукосе све силе. Тада света Богородица *завайи*:
'*Помилуј, Владико, хришћане који закон твој испунише и заповеди твоје сачуваше!*'” (Jovanović 2005: 405)
- б) *псеудомолитва грешника Богородици*:
- 1) „И *завайише* Пресветој:
'*Смилуј нам се, јер се нико овако не мучи, а муче нас више од свих!*'” (Jovanović 2005: 382)
- 2) „И виде Богородица жену како виси, и огањ је прљеше. И *вайијаше*:
'*Смилуј ми се, пречисти дево Богородице, јер ме муче горко, више од свих!*'” (Jovanović 2005: 403)
- в) *светиих и безгрешних славословље Господа*:
„Онда света Богородица и сви свети анђели, арханђели, апостоли и про-
роци и мученици сви једним гласом *завайише*:
'*Слава царству твом, Владико! Слава прориђењу твом, једини човекољубче! И ми те хвалимо са Оцем и са пресветим и добрим и живостворним духом твојим, и сада, и увек и у векове векова. Амин.*'” (Jovanović 2005: 406)
- г) *грешника псеудославословље Господа и Богородице*:
„И огањ тај потапаше грешнике хиљадама лаката на дно своје, као свирепо море. И не могаху рећи: 'Госпode, помилуј' [...]. И видевши пречисту Богородицу заједно са анђелима који беху над муком, *завайише* истим гласом:
'*Свети Боже, сине Божији, славио те са Маријом Богородицом! Како не видесмо светлости одвајкада, сада је са тобом угледамо, Богородице!*'” (Jovanović 2005: 383)

Диференцијацију молитве и псеудомолитве, те славословља и псеудославословља начинили смо јер у речима које казују грешници нема истинске спознаје Бога, нити у њима постоји покајање, но се њихова мољења и славословља показују као нека врста закаснелог увиђања благодати Божије, односно нека врста грешничког славословља из пакла. Уосталом, речима: „*јер се нико овако не мучи, а муче нас више од свих / јер ме муче горко, више од свих*” (Jovanović 2005: 382, 403) грешници потенцирају величину својих мука (у односу на муке других) као разлог избављења, и у њима очигледно нема жеље за преображајем, већ је исказана само жеља за избављењем из физичког мучења. Дакле, грешници кроз вапај не произносе молитву, они вапајем изражавају сопствени очај.

3. СУЗЕ ГРЕШНИКА И СУЗЕ ПОСРЕДНИШТВА

Предоченим примерима плача својствено је делимично репрезентовање плача у књижевно-жанровском смислу, јер већим делом примерима се исказује својеврсна емоционална експресија која има своје дубоко теолошко одређење.

Заједница Бога и људи одређена је радошћу, а када у таквој заједници човек тугује и плаче, он то чини не због одрицања од овоземаљског и плотског него ради приближавања Богу.

Наиме, првобитно постојање човека, пре првородног греха, карактерисало је потпуно одсуство бола и патње, са којима се Адам и Ева суочавају тек након преступа, када, обременени егзистенцијалним потребама и болестима, и сами уочавају свој грех као удаљавање од Бога и Његове милости. На темељу огреховљености и васкрсења, Јован Лествичник проговара: „У Адама, пре преступа, није било суза, као што их више неће бити ни после васкрсења, дакле, када се грех укине. Јер, тада ће побећи и бол, и туга и уздах.”¹⁷

Ако је у питању човеково признавање греха, туговање и плач због њега биће „жалост која је по Богу”, која, како апостол Павле наглашава, „доноси за спасеније покајање” (2 Кор 7, 10). Управо оваква жалост „омогућава човеку да се растужи над својим палим стањем, да оплакује своје грехе, да се растужи због губитка првобитног савршенства [...]. Ова врлина је палом човеку неопходна како би поново пронашао пут у Царство и у Христу повратио рајско стање” (Janaras 2005: 176). Отуда свети оци такав плач сматрају плачем по Богу, а такву тугу радостотворном жалошћу. Тако је, уосталом, назива и Лествичник, посвећујући јој у *Лествици* читаву *Поуку VII*, и сматрајући *подвиџ жалости* једним од „најважнијих монашких подвига” (Anđelković, Rakićević, Stojanović 2018: 176).

За разлику од људи који током живота још увек могу изабрати пут спасења, усаглашавајући своје деловање према Божјим заповестима и светописамским и светоотачким поукама, положај описаних грешника у апокрифу *Ход Божородице по мукама* специфичан је стога што је реч о људима које је већ сустигла Божја казна због овоземаљских сагрешења, па је њихов онамошњи живот испуњен мучењима и испаштањем грехова. Натуралистичке сцене мучења суштински визуализују муке на које човек бива упозораван, те као такве засигурно имају и дидактичку функцију.¹⁸

Ако се, дакле, ради о грешнику који већ испашта за своје грехове, поставља се питање које је врсте његов плач – није ли он плач као показатељ страсти или је пак плач проистекао из спознаје грешности? Судећи по ексцерпираним примерима који показују да кроз вапај грешници

17 *Ἰωάννου Συναΐτου*, Κλίμαξ, Λόγος Ζ' (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 809C: „Ὁὐκ ἦν ἐν τῷ Ἀδάμ πρὸ τῆς παραβάσεως δάκρυον· ὥσπερ οὐδὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν λοιπὸν καταρϋομένης τῆς ἀμαρτίας. Εἴπερ ἀπέδρα ὀδύνη τότε, λύπη καὶ στεναγμός”. Превод цитиран према: Anđelković, Rakićević, Stojanović 2018: 178. Уп. Lestvičnik 1999: 101.

18 Т. Јовановић у представи пакла види спој фантастичног и гротескног: „Поимање пакла у апокрифима испуњено је гротескним до те мере да оно искрсава из дочаравања сваке муке у којој се налазе грешници” (Jovanović 2006: 21).

заправо не упућују истинску молитву за спасење, њихов плач не можемо окарактерисати као плач покајника, јер признавања греха и покајања због грешности нема. Ожалошћеност описаних грешника и даље је туга проистекла из страсти, и у потпуности је супротна тузи покајника која прераста у врлинску тугу – „духовно стање непосредно повезано с покајањем, које се испољава уздасима и сузама” (Larše 2017: 557).¹⁹ Изречена молитва грешника само је по форми молитва, а никако, дакле, није молитва покајника, оно што Свети Нил назива „противотров за тугу и за обесхрабрење” (Larše 2017: 556).²⁰ Истина, самим чином узношења молитве грешници испољавају наду за избављењем, али из таквог грешничког (али не и покајничког) узрока узношења молитве не проиходи поновно приближавање Богу од којег се иште спасење.

Туга Богородице, анђела и светих потиче од ожалошћености над падом Другог. Њихова ожалошћеност, њихов плач и вапај, израз су истинске љубави – јер само онај који је безгрешан, онај који је досегао врлину љубави, досегао је могућност праштања, досегао је могућност да његове сузе буду сузе посредништва. Управо те сузе посредништва, сузе безгрешних заступника људи пред Господом унеколико омогућавају привремено олакшање грешницима од вечних мука, па ће се обе верзије апокрифа завршити услишењем молитава:

а) у *дужој верзији*:

„Какву милост очекујете сада? За милосрђе оца мог и за мољење бестелесних анђела који ме умолише вас ради, ето, *даћу вам покој дан и ноћ од Ускрса до Педесетинице.*” (Jovanović 2005: 386)

б) у *краћој верзији*:

„За многе сузе мајке моје, зарад светих мојих, који ме умолише, *да им је покој од Великог четвртка до Свих Светиш.*” (Jovanović 2005: 405)

Премда недовољно одређени, али ипак дефинисани „покој” услед Богородичиног заступништва грешних пред Господом у складу је са њеном утврђеном улогом – Богородица је пред Богом заступница и нада грешних. Супротно од тога, несавезништво Богородице и човека у дан Страшног суда сматра се најгором казном која смртника може снаћи, јер њено супарништво симболички представља апсолутну отуђеност човека од Бога, и то у оном смислу који подразумева неимање наде и немогућност спасења.²¹ Стога је Богородичина присутност, њена самилост, њено приношење молитве Господу зарад искупљења посрнулих,

¹⁹ О разликовању туге страсти и врлинске туге, уп. Larše 2017: 557.

²⁰ О функцији молитве покајника Ларше каже: „Молитва га изводи из стања отуђености у које га је довео грех” (Larše 2017: 342).

²¹ Проклињање неверника и оних који се не придржавају заповести владара тиме да им Богородица буде супарница, присутно је не само у средњовековним књижевним делима него и у правним актима. У завршном делу *Хиландарске повеље* Стефан Првовенчани каже: „Ако ли ко оповргне и увреди свету Богородицу, да га Бог прокуне и Света Богородица и да му је она супарница пред Сином својим у дан страшног оног суда Христовог” (Prvovenčani 2017: 13).

заправо исказивање несамерљиве љубави из које спас происходи, док сузе посредништва наду посредују. „Тако сва хришћанска антропологија потиче од теотоколошког корена, док је вера сваког верујућег укључена у своје своје корене у подвиг Пресвете Дјеве, у Њено нека буде” (Evdokimov 2001: 200).

4. ЗАКЉУЧАК

Средњовековна књижевност своје стварање одређује саодносом са теологијом и дидактиком, а своје извориште има у доминантном преплету библијског, светоотачког, богослужбеног и фолклорног. У свеукупности њених тематско-сигејних основа суштински стоји симболичка слика односа Бога и човека, која подразумева и чест проговор о супротности врлине и страсти, о досезању бестрашћа и благодати Божије или, пак, о доминацији плотског из које происходи немогућност спознања блаженства у есхатону. Стога и у канонској и у апокрифној књижевности разматрање греха и кривице заузима значајно место и доводи се у везу са моралним начелима. Но, како Јеротић запажа: „У моралној свести, зло је битно неки преступ и преврат закона, али у религији то је неверност обећању. Религиозно значење греха надилази морално значење кривице, јер се трагизам слободе решава у појмовима наде и обећања” (Jerotić 2017: 236).

Управо је проговор о греху и казни тема апокрифа *Ход Богородице по мукама*, у коме оживотворене представе мучења имају „поучну улогу у опредељењу за праведнички живот” (Јовановић 2010: 82). Међутим, наше истраживање није било усмерено ка категоризацији грехова и мучења, већ ка ожалашћености и плачу као битним показатељима греха. За разлику од других дела у којима се плач исказује кроз развијене поетске слике, овде такву литераризацију налазимо само у примерима преплитања плача са молитвом и славословљем, јер се плач углавном исказује кроз различите емоционалне експресије чија једноставност не умањује њихов симболички значај.

Плач грешника који испаштају своје грехе показује да њихов плач није ни у каквој вези са генезом покајања, но да директно происходи из очајања због неизмерних мука. Отуда њихова ожалашћеност јесте „туга страст”, а њихове молитве и славословља нису узнета зарад човековог унутрашњег преображаја и исцељења, те својом формом не одражавају суштину. Сузе непокајних, дакле, никако не могу бити оне „сузе по Богу” које човек достиже истинским осећањем огреховљености, покајања и жеље да се приближи Господу.

С друге стране, плач Богородице, анђела и светих потиче од ожалашћености над падом Другог. Стога је њихова ожалашћеност израз истинске љубави, а њихове сузе јесу сузе посредништва, сузе заступника људи пред Богом.

Известан „покој” који грешници добијају проузрокован је како сузама посредништва и Богородичином заступничком молитвом, тако

и хтећем Бога да, макар у ограниченом периоду, помилује грешне а неокајане. По свему судећи, овакав концепт приказивања грешника и њихових мука те парцијалог помиловања, чини се да је последица натегнутог приближавања апокрифне приче римокатоличком учењу о чистишту (пургаторијуму).

Литература

- Andelković 2019: M. Andelković, Savino *Žitije Svetog Simeona* i intertekstualnost, Niš: *Crkvene studije* 16/1 (Тематски број о Светом Сави), 329–346.
- Andelković 2018a: М. Анђелковић, *Свугенички шикон* Светог Саве, у: Свети Сава, *Свугенички шикон* / Saint Sava, *The Studenica Typikon* / Святой Савва, *Свугенички шикон*, ур. Маја Анђелковић, Тихон Ракићевић, са српскословенског на српски превела Маја Анђелковић, Студеница: Манастир Студеница, 13–25.
- Andelković 2018b: M. Andelković, *Žitije i ispovest Asenete* u srpskoslovenskoj rukopisnoj tradiciji, *Srpska slavistika: Kolektivna monografija, tom II, Književnost, kultura, folklore. Pitanja slavistike*, Beograd: savez slavističkih društava Srbije, 29–41.
- Andelković 2013: M. Andelković, (Ne)vizantijski apokrifni izlet na onaj svet, *Vizantija u (srpskoj) književnosti i kulturi od srednjeg do dvadeset i prvog veka*, ur. D. Bošković, Kragujevac: FILUM, 101–108.
- Andelković, Rakićević, Stojanović 2018: M. Andelković, T. Rakićević, A. Stojanović, O radostotvornoj žalosti. Problem prevođenja izraza *žalost* i *plač* kod Jovana Lestvičnika, sa osvrtom na najstariji dečanski i hilendarski prevod *Lestvice*, *Nasleđe*, 41, 173–188.
- Bogdanović 1991²: D. Bogdanović, *Istorija stare srpske književnosti*, Beograd: SKZ.
- Bojović 2011: *Antologija plača (od Svetog Save do Patrijarha Pajsija)*, Izbor, predgovor i propratni tekstovi D. Bojović, Beograd: Prosveta.
- Bojović 2003: D. Bojović, *Sveti Jefrem Sirin i srpska crkvena književnost*, Niš, Kosovska Mitrovica: Centar za crkvene studije, Filozofski fakultet.
- Evdokimov 2001: P. Evdokimov, *Žena i spasenje svijeta*, Cetinje: Svetigora.
- Hod Bogorodice po mukama (Duža verzija)*, u: T. Jovanović, *Apokrifi novozavetni prema srpskim prepisima*, Beograd: Prosveta, SKZ, 377–396.
- Hod Bogorodice po mukama (Kraća verzija)*, u: T. Jovanović, *Apokrifi novozavetni prema srpskim prepisima*, Beograd: Prosveta, SKZ, 397–406.
- Jagić 1953: V. Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, 2. izdanje, Zagreb.
- Janaras 2005: H. Janaras, *Metafizika tela*, Novi Sad: Beseda.
- Jerotić 2017: V. Jerotić, *Hrišćanstvo i psihološki problemi čoveka*, Beograd: Ars Libri, Zadužbina Vladete Jerotića.
- Jovanović 2010: T. Jovanović, *Hod Bogorodice po mukama u srpskom prepisu sredine XVI veka, PKJIF, LXXVI*, 1–4, Beograd 2010, 81–93.
- Jovanović 2006: T. Jovanović, *Groteskno u apokrifima, NSSUVD*, 35/2, 13–21.
- Jovanović 2005: T. Jovanović, *Apokrifi novozavetni prema srpskim prepisima*, Beograd: Prosveta, SKZ.

- Larše 2017: Žan-Klod Larše, *Lečenje duhovnih bolesti. Uvod u asketsku tradiciju Pravoslavne crkve*, ur. D Bojović, S. Orlović, Niš, Beograd: Međunarodni centar za pravoslavne studije, Službeni glasnik.
- Lestvičnik 1999: Sveti Jovan Lestvičnik, *Lestvica*, sa starogrčkog preveo D. Bogdanović, Beograd: Svetilo.
- Milojević 2017: S. Milojević, *Od premudrih čula. Oglеди o staroj srpskoj književnosti*, Niš: Međunarodni centar za pravoslavne studije.
- Milošević-Đorđević 2011: N. Milošević-Đorđević, *Radost prepoznavanja*, Novi Sad: Matica srpska.
- Milošević-Đorđević 1971: N. Milošević-Đorđević, *Zajednička tematsko-sizejna osnova srpskohrvatskih neistorijskih epskih pesama i prozne tradicije*, Beograd: Filološki fakultet.
- Mladenović 2014: J. Mladenović, Poetika plača u *Danilovom zborniku*, *Philologia Mediana*, 6, 167–182.
- Perić 2002: Vladika Porfirije Perić, Religija između duše i tela, u: *Socijalna i porodična kretanja; Psihijatrija između tela i duše*, ur. B. Ćorić, Beograd: Institut za mentalno zdravlje, 153–157.
- PG: Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ, Λόγος Ζ', Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους, *Patrologia Graeca* 88, 801CD–817A.
- Prvovenčani 2017: S. Prvovenčani, *Sabrana dela*, Beograd-Kraljevo: SKZ-Narodna biblioteka „Stefan Prvovenčani“.
- Rakićević 2017: T. Rakićević, Nastanak završnog dela Savinog Žitija Svetog Simeona u svetlu Hilendarskog rukopisa br. 387, *Hilendarski zbornik*, 14, 7–20.
- Rakićević 2016: T. Rakićević, Eshatološka vizija Teodora Studita (Hilandar 387) u Ktitorskom žitiju Tipika Manastira Studenice (IX H 8 [Š 10]), *ZRVI*, 53, 179–208.
- Rot 2017: N. Rot, *Opšta psihologija*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Tomin 1999: S. Tomin, Nadgrobno ridanje, u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, ur. S. Ćirković, R. Mihajčić, Beograd: Knowledge, 426–427.
- Trifunović 1990²: Đ. Trifunović, *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova*, Beograd: Nolit.
- Čajkanović 1994: V. Čajkanović, *Stara srpska religija i mitologija, Sabrana dela iz srpske religije i mitologije*, knj. 5, Beograd.

Maja M. Anđelković

WEEPING AND MOURNING IN THE APOCRYPHA *THEOTOKOS' WALKING THROUGH THE TORMENTS*

Summary

Medieval literature determines its creation by a co-relationship with theology and didactics, and finds its source in a dominant interrelationship of biblical, church-fathers, liturgical and folklore singularities. In the wholeness of its thematic and synoptic foundations there essentially lies a symbolic image of the relationship of God and man, assuming a frequent mention of the discrepancy between virtue and passion, of the attainment of passionlessness and God's blessings, or yet of the domination of the bodily which emanates the impossibility of the recognition of bliss in eschaton. Thus both canonical and apocryphal literature regard sin and guilt consideration as especially significant and relate them to moral principles.

The analysis of the phenomena of weeping (tears) and mourning (sadness) exemplified by the longer and shorter versions of the Serbian transcription of the apocrypha *Theotokos' Walking on Hot Coals* showed that the aforementioned phenomena had different qualifications depending on their sample.

The weeping of sinners suffering for their sins shows that their weeping has nothing to do with the genesis of repentance, yet that it directly derives from the despair caused by immeasurable suffering. Hence their mourning represents „passion sadness”, and their prayers and praise are not ascended for a man's inner transformation and healing, thus failing to reflect the essence through its form.

On the other hand, the weeping of Theotokos, angels and the holy comes from the mourning for the fall of the Other. Hence their mourning represents the expression of a true love, and their tears are the tears of mediators, the tears of man's representatives before God.

Furthermore, the analysis showed that unlike other pieces where weeping was expressed via developed poetic images, here such a literarization is found in the examples of the interrelationship of weeping (yelping) with prayer and praise, because the weeping is mostly expressed via various emotional expressions whose simplicity does not decrease their symbolic significance.

Keywords: *Theotokos' Walking Through the Torments*, apocrypha, mourning, weeping, sin, torture, prayer

Примљен: 20. јуна 2019. године
Прихваћен: 26. јуна 2019. године